

надає їм поезії відмінних рис” [2, 67–68]. Безумовно, вивчення “київської школи” в цілому збагачує наші уявлення про шляхи оновлення сучасної поезії. Особливо цікавою виглядає можливість уключити в цей напрям української лірики поета, що був спочатку російськомовним, потім двомовним і нарешті має право перебувати серед питомо українських митців.

Назва моєї статті не випадково містить знак запитання: насправді зараз маємо більше запитань, аніж відповідей. Отже, і багато невідкладних завдань, насамперед суто бібліографічного характеру: де і скільки російськомовних письменників (поетів, прозаїків) шукають себе і знаходять в українському мовному ареалі. Далі варто вже вивчати цей феномен системно й на справжньому сучасному науковому ґрунті. Але й зараз можна стверджувати: на Л. Кисельові цей процес не обірвався; яскравість і несхожість поетів, що обирають свій шлях до української культури останнім часом, підтверджує існування певної тенденції і заперечує версію випадковості цього феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Воробйов М.* Без кори: Вибране. – К., 2007.
2. *Демидюк А.* Інтерпретація вірша “Сон” М. Воробйова в контексті “київської школи” // Слово і Час. – 2007. – № 5.
3. *Дзюба І.* Украина – Россия: противостояние или диалог культур // Сквозь завихрения времени: В 3 т. – К., 2007. – Т. 3.
4. *Ешкилев В.* Обособление ткани // *Ткань и ландшафт: Антология русскоязычной литературы Прикарпатья.* – Ивано-Франковск, 2003.
5. *Ільїн В.* Нерозв’язані звуки. – К., 2008.
6. *Ільїн В.* Пошукові роботи. Тривірші. – К., 2008.
7. *Кисельов Л.* Тільки двічі живемо. – К., 1991.
8. *Козут С.* Поетичний феномен Леоніда Кисельова. – Львів, 2001.
9. *Логвиненко Ю.* Підстави для абсурду і втеча від абсурду: ранній український постмодернізм крізь оптику біблійної міфології // Слово і Час. – 2008. – № 6.
10. *Мазепа Н.* Леонид Киселев – поэт, опередивший свое время // Радуга. – 2006. – № 8.
11. *Михед П.* Про майбутнє української русистики // Слово художнє, слово сакральне. – Ніжин, 2007. – С. 91.
12. *Рихло П.* Пауль Целан у контексті традицій німецької літератури // Слово і Час. – 2005. – № 10.
13. *Черняев С.* Вибране. – К., 2005.
14. *Черторизька Т.* Білінгвізм письменника // *Українська мова: Енциклопедія.* – К., 2000.
15. *Шерех Юрій.* Третя сторожа. – К., 1993.
16. *Укр. Ру. etc.* Вірші. Стихотворения. Фото. – К., 2006.

Отримано 25.11.2009 р.

м. Київ ■

Ігор Козлик

ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розгляду основних методологічних параметрів викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: викладання російської літератури, українська русистика.

Ihor Kozlyk. Methodological problems of teaching Russian literature in Ukrainian high schools

The paper explores the major methodological parameters of teaching Russian Literature in Ukrainian high schools.

Key words: instruction in Russian Literature, Russian studies in Ukraine.

Вивчення російської літератури як фахової складової у програмі вищої філологічної освіти студентів спеціальності “Філологія (мова і література російська)” або при вивченні російської мови та літератури в поєднанні з іншою іноземною мовою тощо, попри всі регіональні специфіки, у межах України мусить мати єдине методологічне підґрунтя, має інтегруватися єдиною

цільовою та суспільно-аксіологічною матрицею (включаючи педагогічний складник). До того ж інтегральний чинник тут базовий, а диференціальний – похідний, в іншому разі будь-які професійні розмови про регіональні особливості викладання російської літератури у вищій школі України будуть неефективні, позаяк не матимуть того спільного тла, на якому можливий діалогічний простір порозуміння й загалом цілеспрямований фаховий дискурс. Цим зумовлені обрані мною тема та її змістове наповнення, які стосуються передусім питань цілепокладання, провідних умов та векторів конкретної освітньо-педагогічної діяльності.

Актуальність проблем вивчення інонаціональних культур для всього пострадянського простору в умовах реалізації національної самоідентифікації очевидна: літературознавство, як зазначає сучасна дослідниця з Томського університету Т. Рибальченко щодо завдань російської науки про літературу, “орієнтоване в останнє десятиліття на відновлення західноєвропейського контексту, не має абстрагуватися від студіювання східнослов’янських взаємодій, ролі російськомовної літератури в цьому процесі” [8, 6]. Сказане цілком можна переадресувати й українському літературознавству та методичній сфері викладання літератури у вищій школі.

Проте викладацька робота помітно різниться із власне науково-дослідною діяльністю, особливо своєю метою й завданнями. Викладання російської літератури в українських вищих навчальних закладах покликане слугувати загальній інтегральній меті національно-державної освітньої діяльності в Україні, визначеній чинним українським законодавством. У цьому сенсі цільова спрямованість викладання російської літератури у вищій школі нічим не відрізняється від викладання будь-якої іншої літератури й загалом навчальної дисципліни, адже містить зафіксовані у структурі терміна “зміст вищої освіти” дидактичні, пізнавальні (сформувати у студентів зумовлену цілями та потребами суспільства систему фахових знань, умінь і навичок [див. про це: 3]) та виховну (виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору) цілі. Щодо останньої особливо хочу наголосити на тому, що виховання світоглядних і громадянських чеснот і загалом суспільної свідомості орієнтовані не лише на пріоритети “екології культури”, яку за умов сучасної постіндустріальної цивілізації (із притаманними їй тенденціями до стандартизації, уніфікації, конвергенції тощо) вважають “умовою порятунку самої культури” [див.: 8, 6], і не тільки на опозицію політичній конфронтації, що зачепила колишні союзні радянські республіки, тобто на те, щоб “протиставити політикам й економістам принципи розуміння й поваги до іншої ментальності” [див.: 8, 6], а й передбачає належне врахування настанови, згідно з якою *викладання російської (як і будь-якої іншої зарубіжної літератури) має спрямовуватися на вирішення актуальних проблем культурного буття України як незалежної європейської держави*. Інакше кажучи, викладання російської літератури, як і загалом освітня діяльність у сучасній Україні, покликане в межах своєї галузевої ділянки максимально сприяти створенню, за формулюванням І. Дзюби [2, 31, 32], суверенного українського культурного простору “як органічної частини європейського і світового культурного простору”, у структурних межах котрого будь-які явища присутніх в Україні національних культур, будучи “адаптовані культурною свідомістю в моделі нової національної ідентифікації як реальне культурне багатство України”, не матимуть денаціоналізаційного впливу. Це повністю відповідає вимогам Закону України “Про освіту”, в якому національна свідомість та взаємоповага між націями й народами маніфестовані як взаємозалежні та взаємозумовлювальні складові, що у своїй сукупності утворюють демократичні засади освіти в Україні [див.: 4].

Усе це дає змогу рельєфно виокремити проблемні моменти в тих сферах, з якими безпосередньо пов'язане викладання навчальних дисциплін у вищій школі, зокрема дисциплін філологічного циклу, куди належить історія російської літератури. Насамперед я маю на увазі площину залежності методики викладання літератури від сучасного стану русистики, та й науки про літературу в цілому. Принципової ваги тут набуває необхідність подолати ті *стереотипи сприйняття*, на яких базувалася офіційна радянська парадигма висвітлення історії російської літератури та історії російсько-українських літературних взаємин, котра не була орієнтована на науково об'єктивний, усебічний розгляд об'єктного матеріалу, а ілюструвала певну історіософську схему партійно-ідеологічного штибу й артикулювалася суто ідеологічно спрямованою риторикою.

До таких стереотипів, на думку І. Дзюби, належать клішовані уявлення, як-от: про особливий характер взаємин між російською та українською літературами як літературами братніми, про особливу "всесвітність" російської літератури, про Росію як провідника України до європейської цивілізації, про виключно позитивний вплив російської культури на українську, про вищість російської літератури як причину її виняткового становища в Україні, про втрачений радянський культурний простір тощо [див. докл.: 2; 1, 203 й ін.]. (До честі російської академічної науки треба зазначити, що вона "спокійнісінько ігнорувала", скажімо, тезу В. Белінського про те, що "тільки возз'єднавшись із Росією, Малоросія відчинила собі двері до європейської цивілізації, <...> і, навпаки, дуже активно досліджувала вплив старої української культури (XVII–XVIII ст.) на російську, роль першої в становленні другої, а також її <української культури> роль як провідника європейських тенденцій" [2, 26]). Уявлення, марковані вказаними стереотипами, науково нелегітимні й неверифіковані, бо не орієнтовані на досягнуту емпіричну повноту, не враховують полівекторності, суперечливості та наслідкової неоднозначності ситуації культурного пограниччя, в якій об'єктивно протягом тривалого історичного часу перебувають і надалі перебуватимуть українська й російська культури [див. докл.: 2, 27]. Саме антинаукове за своєю сутністю та культуро-руйнівне за наслідками ігнорування складної, нелінійної (на кшталт моновекторного цілющого впливу одних на других) діалектики міжкультурних взаємодій властиве тим українським та російським авторам, які, як зазначає І. Дзюба, і до сьогодні, "гаряче" солідаризуючись із протестом різних національних літератур проти згубних іноземних впливів, "сягаючи вершин благородства у глибокому розумінні права російської культури на самозахист, хапливо збігають з цих вершин, як тільки заводять мову про літературу українську та її взаємини з російською" [2, 27]. На таких засадах про жодне формування справжнього діалогічного простору культуротворення не може бути й мови.

Подолати вказані й аналогічні до них явища можна, лише базуючи свою діяльність на інтегральній науковій методологічній основі сучасного вивчення красного письменства (зокрема такої яскравої й багатойого складової частини, як російська література), котру формують функціонально-регуляторні принципи, що враховують специфіку людської культури як штучного утворення [див.: 5, 56–57, 256–261 й ін.]. Сюди належать принцип циклічності руху мистецтва в історичному просторі й часі та нелінійності стосунків між різними історико-літературними добами; принцип літературної спадкоємності як фундаментальний закон історичного розгортання світового літературного процесу; принцип діалектичного поєднання у структурі літературно-художніх феноменів константного і динамічного, структурного й історичного, інтегрального й диференціального; принцип єдності вихідного теоретичного

постулату літературознавчого дослідження мистецтва слова [див. докл.: 5, 162–241].

Перспективи викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України залежать від *переосмислення його зв'язку з літературознавством*. Справа в тому, що попередній спосіб, коли російську літературу в Україні вивчали за російськими науковими студіями й підручниками, уже не легітимний. Не пориваючи з досягненнями російської філологічної науки (особливо з класичними та фундаментальними науковими джерелами загального та спеціального спрямування), варто зосередити увагу на налагодженні перманентних стосунків зі сферою власне *української русистики*, яка сьогодні активізувала своє функціонування і з якою методика викладання російської літератури в українській вищій школі має спільні соціокультурні завдання. Адже саме українська (а не будь-яка інша) русистика, спрямовуючи свою діяльність на оптимізацію взаємин російської культури з українською, на збалансування російської культури присутністю інших культур світу, покликана забезпечувати конкурентоспроможність *самої української культури*, “її здатність давати тон інтелектуальному і культурному життю свого суспільства, адаптувати для суспільства культурну реальність світу” [2, 29]. Українська русистика, за словами П. Михеда, покликана “сформулювати нову парадигму осмислення російських культурних текстів... з позицій української національної рації”, “з українського інтелектуального поля” [6, 88, 87], яка й має лягти в основу викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України.

Інакше кажучи, ідеться про зміну сучасною українською національно-культурною свідомістю (як ментально конкретним варіантом дієво-історичної свідомості) самої методологічної й теоретико-концептуальної матриці осмислення зовнішнього світу і, зокрема, російського літературно-художнього доробку як органічної частини останнього. Ідеться про системне залучення до інтерпретації російської літератури українського літературно-культурного коду, що в поєднанні з іманентними інтенціями творів російського словесного мистецтва дозволить відкрити в них, у цих творах, специфічні інтерпретаційні шари, а значить, виведе українську русистику із зони маргіналізації щодо російського літературознавства. Відповідно, викладання російської літератури в українських університетах, змістово орієнтоване на напрацювання української русистики, буде артикулювати (у педагогічно адаптованому вигляді, певна річ) не маргінальну перцепцію російської літературно-художньої культури, а ту сферу її інокультурного осмислення, у межах якої українські дослідники мають реальний шанс сказати своє слово і збагатити світову русистику власним національно-культурним інтерпретаційним компонентом.

Це стосується й видання в Україні підручників, посібників та інших методичних видань для студентів з російської (та й усякої іншої зарубіжної) літератури. Вони мають призначатися саме українському (будь-якого етнічного походження) студентові, тобто висвітлювати матеріал не об'єктивістським чином, що суперечить природі власне гуманітарної сфери, а із системною (а не спорадичною) орієнтацією на внутрішній український культурний та літературно-художній контекст у його історичній перспективі й аж до сучасності. А це, як на мене, передбачає:

– обов'язкову присутність українського літературно-культурного складника в підручниках і посібниках для студентів усіх спеціальностей, де так чи так вивчається російська література (а не як у випадку з російськомовною “Історією російської літератури XIX століття” М. Теплінського [див.: 9], адресовану лише студентам спеціальності “Українська мова і література”);

– послідовне врахування складної специфіки українсько-російських (саме літературних, а не будь-яких інших) взаємин на різних етапах еволюції української та російської літератур у напрямку до їх диференціації як відмінних між собою за своїми, зазначає Г. Грабович, “глибинними структурами”, сутнісною природою, “національним профілем”, будовою й функціями *систем* [див.: 1, 201, 204, 205, 207] і розширення дидактичного змісту за рахунок звернення до відповідного компаративного матеріалу. Щоправда, у цій ділянці робота, на жаль, суттєво гальмується станом дослідженості проблеми в українському літературознавстві, коли, за словами Г. Грабовича, питання про російсько-українські літературні стосунки, попри всю увагу до останніх, “навіть чи колись порушувалося як власне наукове або теоретичне”, так і не дочекалося “жодної спроби концепційного аналізу” [1, 197, 199]. Замість властивої всім радянським виданням формули “N і Україна” на перше місце слід висунути системну орієнтацію на *багатоаспектне висвітлення російсько-українських літературних взаємин*, яке б охоплювало такі взаємопов’язані аспекти, як: 1) вплив однієї літератури на другу; 2) двомовне перетинання обох літератур; 3) основні екстралітературні (історичні, політичні й ін.) чинники, що впливають на розвиток цих літератур та їх взаємини в історичному часі і просторі (це дасть змогу переконливо показати, що “історія української літератури і її взаємини з російською літературою – щось набагато більше, ніж тільки літературна проблема” [1, 200]); 4) історія рецепції взаємин між літературами; 5) історична модель, тобто функціональна періодизація обох літератур, що демонструє принципові відмінності між двома літературними процесами [див.: 1, 199, 200, 221, 222]. Такий підхід дозволить зосередити увагу насамперед на фаховій проблематиці (на висвітленні проблеми білінгвізму, питання про роль лінгвістичної основи, тобто мови як первинної моделювальної системи, у формуванні національної літератури, про “тяглість різних національних літератур” у ситуації зміни мовної бази чи в умовах біфуркаційних процесів тощо [див.: 1, 201, 205, 208]), що уможливить неабияке поглиблення нашого розуміння не тільки російської літератури, а насамперед літератури української, бо “передусім стосунки з російською літературою і особливо зміни, що відбуваються в них, мають вирішальний вплив на формування української літератури” [1, 221]. Загалом ідеться про методологічний підхід, який би поєднував (синтезував) принципи іманентного розгляду літературно-художніх явищ і літературного процесу з функціональним тлумаченням (“емпіричною дефініцією”) літератури в сенсі літературних фактів і процесів як “відображення, продукту і функції суспільства”, як відтворення потреб, структури та образу життя останнього [див.: 1, 209], як відображення й чинник формування національної ментальності [8, 6], що передбачає суттєве розширення власне компаративного складника;

– зважаючи на те, що “студіювання літератури, – як уважає Т. Рибальченко, – дасть картину національної самоідентифікації, виявить ставлення до інонаціонального світу в різні періоди” [8, 6], важливого значення щодо змісту викладання російської літератури у вищій школі України набуває широке залучення досліджень, базованих на історико-функціональному методі та присвячених історії сприйняття російської літератури в Україні, а української літератури в Росії. Більше того, оскільки взаємини між Україною й Росією із власне наукової перспективи бачаться, за словами Г. Грабовича, як щось набагато тісніше і триваліше, ніж “історичне зіткнення” [див.: 1, 196], то принципово важливою і цілком доречною та логічною буде належна (там, де це справді необхідно, тобто пов’язано з відтворенням реального літературно-художнього й суспільно-культурного контексту або з інтерпретацією твору чи

творчості митця) ступінь присутності російського історико-літературного та культурного матеріалу в курсі історії української, а також окремих зарубіжних літератур.

Водночас коли йдеться про викладання російської літератури у вищих навчальних закладах України, це стосується не лише студентів спеціальності “Філологія (російська мова та література)”, а й студентів спеціальностей на кшталт “Російська мова та література і...”, а також тих філологічних і нефілологічних спеціальностей, де читаються курси (спекурси) чи ведуться спецсемінари з російської літератури або де російська література входить як складова частина до курсу зарубіжної літератури. До того ж якщо в перших двох випадках вивчення російської літератури однозначно має відбуватися тільки мовою оригіналу (тобто російською мовою), то в решті випадків доречна й україномовна текстова репрезентація російської літературної класики, коли остання адаптується й інтерпретується іншою щодо себе мовною системою. Такий підхід дає змогу, з одного боку, зберігати доцільний обсяг вивчення російської літератури у вітчизняній вищій школі, а з другого – долати той об’єктивний бар’єр, який завжди й цілком природно існує у процесі освоєння інокультурних (зокрема літературно-художніх) феноменів.

І насамкінець варто зважити на таке. Розглядаючи будь-які проблеми викладання й вивчення російської літератури, як, до речі, і російської мови у вищій школі України, куди входять і західноукраїнські вищі навчальні заклади, методологічно важливо бути свідомими того, що ця діяльність не мусить мати нічого спільного з підтримкою субкультурних тенденцій чи руйнівних резерваційних (з погляду В. Казаріна [див.: 7]) намагань, які стоять за тими політичними й суспільними колами, котрі протиставляють вивчення російської мови обов’язковому вивченню української мови як єдиної державної мови в Україні для того, аби зберегти радянські деформації в мовній сфері українського суспільства й цим перешкодити зміцненню інтеграційних тенденцій у сфері суверенного державотворення. Натомість викладання й вивчення російської мови й літератури в Україні має позиціонуватися як один із чинників формування актуального національно-культурного простору України, як один із дієвих засобів вирішення перспективних культуротворчих завдань подальшого розвитку сучасного українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грбович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К., 1997. – 604 с.
2. *Дзюба І.* Взаємодія двох культур: стереотипи рецепції // *Диалог украинской и русской культур: Материалы междунар. науч.-практ. конф.*, 24–25 окт. 1996 г. – К., 1997. – С. 25–32.
3. Закон України “Про вищу освіту” № 2984-III, із змінами від 12 березня 2009 р. Розділ I. Загальні положення. Стаття 1. Основні терміни та їх визначення // http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/part_01.html
4. Закон України “Про освіту” № 1060-XII, із змінами від 11 червня 2008 р. <Преамбула> // http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/part_1.html
5. *Козлик І.* Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства: Монографія / Наук. ред. Г. М. Сивокінь. – Івано-Франківськ, 2007. – 591 с.
6. *Михед П.* Слово художнє, слово сакральне: Зб. статей і рецензій. – Ніжин, 2007. – 172 с.
7. *Пархоменко А.* Владимир Казарин: “Севастополь не будет лингвистической резервацией” // *Слава Севастополя.* – 2009. – 6 авт. // http://www.slava.sebastopol.ua/?cnt=staty_show&yr=2009&mnt=8&day=6&id=19524
8. *Русскоязычная литература в контексте восточнославянской культуры: Сб. статей по материалам Международной Интернет-конференции “Проблемы развития русскоязычной литературы и судьба восточнославянского культурного сообщества” (15–19 декабря 2006)* / Науч. ред. Т. А. Рыбальченко. – Томск, 2007. – 320 с.
9. *Теплинский М.* История русской литературы XIX века: Учеб. пособие. – К., 1991. – 423 с.

Отримано 25.11.2009 р.

м. Івано-Франківськ